

PŘÍSPĚVEK K DIALEKTICKÉ TEORII MYŠLENÍ

KAREL PSTRUŽINA, OLIVER TENZER, Ústav marxismu-leninismu VŠE, Praha

PSTRUŽINA, K. — TENZER, O.: A Contribution towards a Dialectical Theory of Thinking. *Filozofia* 40, 1985, No. 1, p. 21.

An intensive development of scientific knowledge needs a formulation of the Marxist theory of thinking. The philosophic approach towards a theory of thinking is understood as a conception which explains the unity of social tasks, social practical activity and the internal conditions of the brain activity and the processes of thinking which are taking place in the brain. Thinking is neither monolithic nor hierarchically metastructured, but it is total, innerly contradictory, polar. Among the main dialectical antithese, manifesting themselves in thinking may be counted the contradiction of external and internal stimuli, generating and inhibiting stimuli, the actually oriented thinking and historical-social forming of the structure of thinking. Specification of the principal poles in the process of thinking is necessary because of the adequate understanding of thinking in its totality. Selfcognition and selfregulation of thinking is simultaneously a precondition for selfcognition of the subject and for correct understanding of creative thinking.

Lidské myšlení se po tisíciletí formuje v každodenním praktickém vztahu člověka s objektivní realitou jej oklopujícího světa přírody a společnosti. Předmětná činnost, v níž člověk vystupoval a vystupuje vůči prostředí svého života, aby zajistil své bytí, přinášela s sebou zcela nutně nejen formování a polidšťování tohoto prostředí, ale zároveň vytvářela a konstituovala člověka jako takového. Spolu s tím, jak si člověk v práci přisvojuje tento svět, se vytváří i samotné myšlení.

Postupně s tím, jak společenské výrobní vztahy umožňovaly prohlubovat společenskou dělbu práce mezi prací fyzickou a duševní, se relativně osamostatňoval i svět myšlení. Pojmy, kategorie, které původně byly brány jen v přísné korelaci s objektivní realitou, se začínají osamostatňovat. A i když toto osamostatňování je jen relativní, přesto začíná vznikat samostatný myšlenkový svět.

Tytéž procesy, které v předmětné činnosti prováděl člověk s věcmi, tytéž procesy začíná vytvářet i s pojmy a kategoriemi v myšlenkových procesech. Kombinuje pojmy a kategorie a v myšlení tak předstihuje předmětnou činnost i samotnou realitu.

Člověk a jeho myšlení se neformuje izolovaně od společenských procesů, ale právě naopak. Vytváření myšlenkových forem je závislé na celé historii lidské společnosti. Tím, že si jednotlivec osvojí myšlenkový svět, má možnost podílet se zároveň i na zkušenostech, znalostech, poznatcích jiných lidí i na zkušenostech atd. předcházejících generací.

To jsou v určitém smyslu vnější podmínky myšlení (závislost myšlení na společnosti, na jejím historickém stupni rozvoje atd.), ale myšlení je determinováno také endogenními podmínkami. Myšlení je také závislé

na mozků, na jeho strukturách a činnosti, je také závislé na prostředcích, v nichž se projevuje a na nichž se odehrává.

Moderní věda právě této stránce myšlení věnuje v poslední době mimořádnou pozornost. Úspěchy biochemie mozku, neurofyzologie, neuropsychologie, psychiatrie, ale i teorie umělého intelektu, jazykovědy atd. jsou nezvratným důkazem, že pokrok vědy v této oblasti je velký. Tato skutečnost si vyžaduje integrovaný pohled na myšlení.

Filozofie zůstala tomuto pokroku mnohé dlužna. Domníváme se, že formování filozofické teorie myšlení je neodvratné. Prudký rozvoj vědeckých poznatků v této oblasti si zákonitě vyžaduje filozofickou reflexi.

Filozofický přístup k teorii myšlení vidíme zejména v takovém výkladu myšlení, které dialekticky sjednocuje vnější podmínky myšlení, s jeho vnitřními podmínkami v ucelenou teorii, tedy takové pojetí, které vysvětluje jednotu úlohy společnosti, společensko praktické činnosti s vnitřní činností mozku a myšlenkovými procesy odehrávajícími se v něm, které vidí jednotu rozporných myšlenkových procesů jako specifický odraz rozporů v objektivní realitě.

Tím samozřejmě úloha filozofie nekončí. Filozofie musí ještě plnit světonázorovou a metodologickou funkci v této oblasti, musí být vědeckým východiskem pro interpretaci faktů a poznatků, ke kterým budou vědy nadále docházet, musí svádět vědeckou polemiku s nesprávnými interpretacemi, které by rozvoj věd mohly svést s pozitivní cesty. Její metodologická funkce musí spočívat v tom, že umožní sjednocovat postupy a poznatky i ze vzdálených oblastí poznání atd.

*

Člověk se vyrovnává se světem, se sociálním prostředím, se svým společenským jednáním, ale současně ho musí v sobě reflektovat a pochopit samotnou reflexi.

Myšlení není ani monolitické, ani hierarchicky metastrukturované, ale je celostní, vnitřně rozporné, polární, s měnícími se dominantními uzlovými body. Proto bádání o myšlení vyžaduje zkoumání jednotlivých dominant, struktur, forem a typů.¹

Myšlení je dialektickým procesem odrážení objektivní reality v našem vědomí. Utváří se v dialektických protikladech:

- vnějších a vnitřních podnětů,
- generujících a inhibujících podnětů,
- aktuálního zaměření myšlení a historicko společenského utváření myšlenkové struktury.

Problematika vnějšího a vnitřního myšlení úzce souvisí s činností

¹ Tato stať je pouze částí našich úvah o problémech marxistické teorie myšlení publikovaných v práci Tenzer, O. — Pstružina, K. Svět moderního myšlení. Praha 1984.

levé a pravé mozkové hemisféry. R. Sperry² prokázal, že v těch případech, kdy je dominantní levá mozková hemisféra, převládá logicko-verbální způsob myšlení a v těch případech, kdy dominující je pravá mozková hemisféra je zároveň převládajícím způsobem myšlení prostorově obrazné myšlení. Vnější myšlení je tedy úzce vázáno na levou hemisféru a nese zároveň s sebou určitý typ myšlení. Vnitřní myšlení je vždy provázáno převahou činnosti pravé hemisféry s typem prostorového a obrazného myšlení. Je pochopitelné, že zde jde pouze o tendence a převládající způsoby a nikoli o vyhraněnou polaritu, i když i takovéto případy mohou nastávat.

Formou vnějšího myšlení v určitém smyslu je logika. Logika se zabývá myšlením, ale soustřeďuje se pouze na některé jeho aspekty. Předmětem logiky je studium postupů našeho myšlení od jedněch poznatků k druhým. Nezabývá se jakýmikoli myšlenkovými operacemi, ale pouze reflektovanými, ani jakýmikoli myšlenkami, ale myšlenkami přesně formulovanými, t. j. výroky.

Logika nasleduje celé myšlení, ale určité abstrakce — formalizovaný logický skelet — který vzniká z mnohokrát opakovaných skutečných myšlenkových operací. "Praktická činnost člověka musela miliardkrát vést vědomí člověka k opakování různých logických figur, aby tyto figury mohly nabýt významu axiomat." (1, s. 191—192)

Logika převádí skutečné myšlenky a myšlenkové operace do formálně logických struktur a operací a tím vyjadřuje jednu z vlastností myšlení. Zároveň s tím můžeme vidět překračování hranic individuálního myšlení, a proto je logika vnějším myšlením. Vyjadřuje určitou obecnou, byť abstraktní a formální strukturu myšlení odpovídající určité době a určitému myšlení. Dějiny logiky jsou abstraktními a formálními dějinami myšlení.

Nejdále v pochopení vnějšího myšlení odrážejícího objektivní realitu pokročila dialektická logika. V. Bibler správně ukazuje, že myšlení nelze pojímat jako monolitické, ale jako vnitřně rozporné — dialogické. „To znamená, že dvě teorie, dva typy teoretizování, dvě logiky existují vedle sebe, vzájemně se popírají a doplňují v kontextu jakési dialogiky.“ (2, s. 133) Pojem dialogika vzniká jako označení pro vnitřně vedený dialog, rozhovor vedený se sebou po logiku sporu.

Myšlenka nemůže vznikat jinak, než jako vnitřně dialektický rozpor, jako polarizující proces. Tím dialektická logika překračuje polaritu vnějšího a vnitřního v jejich vnitřní rozporné sjednocení.

Dialektickým protikladem (polaritou) vnějšího myšlení je vnitřní myšlení, které při poznání světa a odhalování jeho zákonitostí, struktury a dynamiky těží ze sebe sama, ze zkušeností, z poznatků, vědomostí a především ze schopnosti přemýšlení.

² Srovnej. Rotenberg, V. — Aršavskij, V.: Mežpolunarnaja asimetrija mozka i problema integracij kultur. In: Voprosy filosofii, 1984, č. 4.

Každý vnější podnět prochází vnitřním myšlením. Významným znakem vnitřního myšlení je proto pozorování a ovládnutí svých vlastních myšlenkových procesů.

Přemýšlíme-li, pak se naše myšlení ubírá po cestách asociačních řetězců. Nejde však o nekontrolované ubíhání myšlenkového proudu po asociačních zřetězeních, oproti nereflektovanému myšlení (např. ve spánku, v intuitivním procesu atd.), ale o vědomé řízení průběhu myšlenkových procesů při jejich plné reflexi a kritickém přehodnocování.

Vnitřní myšlení je takový stav, kdy onu zdánlivou chaotičnost podrobujeme své vědomé kontrole. Myšlení nejprve podržujeme na jednom myšlenkovém předmětu a postupně je z tohoto myšlenkového předmětu uvolňujeme a necháváme volně plynout kolem něj, avšak nedovolíme, aby se myšlenkový proces příliš vzdálil od původního myšlenkového předmětu a my jsme na něj zapoměli. Při přemýšlení komparujeme myšlený předmět s jinými souvisejícími předměty, které mají v našem myšlení stejný vzorec, stejnou „figuru“ logických, syntaktických a významových struktur. Pohybujeme se po úrovni jednotlivých atributů a aspektů myšlenkového předmětu, rozvíjíme pojem v negativitě, atd. Přitom myšlenkový tok vědomě podržujeme na myšleném předmětu tak dlouho, pokud nám má myšlení co říci o onom předmětu myšlení, který jsme si určili.

Kritickým aspektem vnitřního myšlení je především konfrontace průběhu myšlenkových operací se znalostmi o skutečnosti (ať již se zakládá na praxi nebo na vzdělání). Tím podrobujeme myšlenkový proces skeptickému pohledu a v zárodku vylučujeme nesprávné cesty myšlení, nebo usměrňujeme přemýšlení do určité míry shodnosti s dosavadní zkušeností. Necháváme dále probíhat jen ty myšlenkové proudy, které propadnou přes vzorce, figury naší dosavadní zkušenosti a struktur.

Vnitřním myšlením dialekticky rozvíjíme pojem, myšlenku. Hlubinné ponoření myšlení v sebe nám dává širší možnosti participace na dalších schopnostech myšlení, avšak dlouhodobé setrvávání pouze v něm může způsobit setření hranic mezi kritickým a imaginativním, a proto myšlení musí vždy znovu a znovu dotvářet strukturu člověka ve sféře myšlení novými odrazy vnější reality.

Významnou měrou k poznatkům o vnějším a vnitřním myšlení přispěly rovněž soudobé poznatky o spánku a bdění. V určitých stádiích spánku dochází totiž ke stavům, v nichž probíhají procesy (podobné) myšlení, procesy neuvědoměného myšlení. Tento stav je odlišný od bdělého uvědoměného myšlení. Zatím stále zůstávají nezodpověděné otázky z této oblasti jako: jde skutečně o myšlení?; jde o nižší úroveň myšlení, nebo o myšlenkové operace starších struktur mozku?; jde o myšlení, které je řízeno nějakým vnitřním programem?; jde o myšlení, v němž se zpracovávají a třídí nějaké informace? Soudobá věda zatím nedala jednoznačné, ani plně uspokojivé odpovědi, přesto je již nyní nutné pokoušet se o filozofické integrované vysvětlení.

Polarita vnějšího a vnitřního, uvědoměného a neuvědoměného myšlení je nedílnou součástí dialektiky myšlení.

Dalším projevem této dialektiky myšlení jsou dialektické protiklady generátorů a inhibitorů myšlení, které výrazně ovlivňují myšlenkové procesy.

Znalost a schopnost myslet je bez správné volby, bez správného blokování a spouštění našich úvah nepostačující pro docílení pravdivého a tvořivého myšlení. Působení blokátorů a generátorů je dialekticky spojeno. Inhibitor blokuje možné myšlení a tím utváří prostor pro spouštění jiných myšlenek. Každá inhibice je současně generováním a každé spouštění je zároveň blokováním. Současně je nutno vidět, že generování, stejně jako blokování vytváří celé řetězce na sebe navazujících inhibitorů a generátorů.

Síla působení těchto mechanismů je rozmanitá. Uvedli jsme pouze krajní případy blokování nebo generování, spouštění. Tyto stavy mohou mít různou intenzitu, mohou zcela blokovat, anebo jen utlumovat, přibrzďovat, mohou v určité míře dokonce desintegrovat a vytvářet stav nerozhodnosti, nejistoty našeho myšlení.

Dialektické protiklady generování a inhibování mají pravděpodobně svůj základ v principu dominance. Dominace soustřeďuje energii, struktury rozhodování, řešení, hodnocení v myšlenkových operacích oproti jiným myšlenkovým operacím, které jsou proti dominantním v určitém časovém okamžiku oslabeny. „Dominace fyzikálního a biologického charakteru přechází dále i v dominanci ve smyslu psychologickém a sociálním.“ (3, s. 26) „Dominanta patří k základním zákonitostem činnosti mozku.“ (4, s. 234)

U člověka pozorujeme už dominanci motorické činnosti jedné ruky oproti druhé. Jednotlivé hemisféry mozku vykazují zjevnou dominanci některých center. Zkoumáme-li struktury a procesy myšlení a vezmeme-li v úvahu jednotlivé činitele jako senzorické orgány, jazyk, motivaci, učení, hodnocení, paměť, myšlenkové operace, zjistíme, že tvoří složitou strukturu, ve které se musí vytvářet oblast dominantního soustředění všech vztahů mezi jednotlivými sférami myšlenkové činnosti, nebo činnosti vědomí.

Každý si již všiml, že nepozornost vyvolána jakýmkoli rozptylováním nám zablokuje vnímání určitých slov, událostí, mnohdy se díváme do knihy a čteme, ale nic z toho, co čteme, nevnímáme, někdo nám něco řekne, ale my neslyšíme a přitom víme, že jsme pozornými čtenáři a vděčnými posluchači.

Panika a strach mohou zcela zablokovat účinnou reakci organismu, ale mohou také mobilizovat, a to v maximální míře všechny schopnosti organismu k účinné reakci. Někdo zůstane stát jako přikovaný, jiný uteče neuvěřitelnou rychlostí.

Působení inhibitorů a generátorů je buď uvědoměné, ale také, a to mnohem častěji, neuvědoměné. Proto v nás často vzniká přesvědčení,

že myšlení nemohlo proběhnout jinak, než proběhlo. To vytváří sebeklam nepotřebnosti analyzovat naše myšlení a zdokonalovat ho.

Samotná znalost myšlenkových operací a logického usuzování je bez jejich použití v konkrétní myšlenkové úvaze zcela zbytečná. Použití nebo nepoužití ohromného množství poznatků a logických postupů je závislé na správném spouštění nebo blokování. Proto mechanismus inhibitorů a generátorů myšlení je stejně důležitý jako množství postupů a znalost logiky. Vědomosti bez schopnosti jejich správného použití jsou mrtvé.

Velmi důležitým generátorem a inhibitorem myšlenkových procesů jsou asociace.

Asociativními myšlenkovými operacemi jsou takové operace, v nichž volně na sebe navazují nové souvislosti, často velmi odlehlé, které nejsou v meritu původních myšlenkových operací, avšak které nám odhalují nové významné souvislosti určitého problému a úplněji nám vymezují zkoumanou oblast.

Asociace v myšlenkových procesech iniciuje nové souvislosti, vytváří nová doplňující spojení a spouští nové toky myšlenkových operací, vybočuje stereotypní myšlení do nových kolejí, do nevyšlapaných cest. A. N. Luk³ se domnívá, že během asociací můžeme v myšlení pomoci čtyř až pěti operací dojít od libovolného myšlenkového předmětu k jinému libovolně určenému.⁴ Sovětští psychologové zjistili, že každý pojem navazuje na nejméně 10 dalších pojmů a tak vytváří bohatost myšlenkových operací.

Asociace v tomto smyslu působí jako generátor myšlenkových operací, navozuje nové a nové souvislosti se zkoumaným předmětem (pojmem) a tak jej vyjevuje v nekonečně možných souvislostech a vlastnostech.

Asociace však mohou působit také jako inhibitory, které zablokují myšlenkový proud a způsobí tzv. loopingovou reakci (neurofyzilogie to dokumentuje loopingovou synapsí, kdy impulzy na neuronových drahách probíhají neustále v kruhu a nejsou schopny překročit k jiným souvislostem).

Jiným příkladem zablokování správných myšlenkových operací z hlediska asociací je paralogismus.⁵ Mechanismus paralogismu je rovněž dán asociativním zřetězením. Jako chorobný jev jej charakterizujeme

³ Srovnej. Luk, A., N.: Psychológia tvorivosti. Bratislava 1981.

⁴ Např. asociativní spojení stůl — špenát, může být vysvětleno těmito asociativními operacemi: stůl — dřevo, dřevo — rostlina, rostlina — špenát. Jiným příkladem asociativního spojení stejných myšlenkových předmětů stůl — špenát může být dosaženo po jiné dráze: stůl — stůl na stolní tenis, stůl na stolní tenis — zelená, zelená — špenát. Podobných spojení by se dala uvést celá řada.

⁵ Příkladem paralogismu může být výrok: Paní doktorka, já s vámi nebudu mluvit, protože rozhovor s vámi je mlácením prázdné slámy, ale já jsem z JZD a my slámu potřebujeme, a tak s vámi mluvit budu.

proto, že nerozvíjí daný problém z nových uhlů, ale jen absurdním způsobem vybírá paradoxy. Avšak ani takováto, na první pohled absurdní spojení nemusíme podceňovat, neboť mnohdy mohou přinést neobvyklá řešení problémů.

Asociace tedy působí v obou dialektických protikladech jako generátor i inhibitor myšlenkových procesů. Uvědomění si jejich úlohy v procesu myšlení může výrazně napomoci při pravdivém odrazu světa objektivní reality v myšlenkových procesech.

Jako generátor a inhibitor myšlenkových procesů rovněž významně působí způsob naší činnosti v praktickém každodenním životě, přesněji řečeno převaha určitého způsobu činnosti.

Již jsme poznamenali, že naše myšlení se dlouhodobě utváří jak v historicko-společenském vývoji, tak i ve vývoji každého jednotlivce. A právě odraz individuálního myšlenkového vývoje se odráží i v polaritě generátorů a inhibitorů. Naš mozek je uzpůsoben tak, že je schopen absorbovat nejružnější druhy činnosti. Není tedy nutné, aby s každou novou činností se utvářelo a lokalizovalo i nové mozkové centrum ovládající a řídící tuto činnost.⁶ Přesto však převládající způsob činnosti se projevuje i v myšlenkových operacích.

A. R. Lurijs dokazoval generující a inhibující vliv převládajícího způsobu činnosti na myšlení velmi jednoduchým testem: Máme před sebou čtyři předměty: — lopatu, pilu, sekeru a poleno. Naším úkolem je vyjmout jeden předmět, který do této skupiny nepatří. Úkol má dvojí řešení. Buď vyjmeme poleno (zbývají nám 3 nástroje — sekeru, pilu, lopatu), nebo vyjmeme lopatu (poleno, pila a sekeru patří k sobě v činnosti). Naše myšlení se bude ubírat buď jedním nebo druhým směrem. Jedna z cest je otevřená, druhá blokována. To, kterým směrem se naše myšlení bude ubírat, je určeno převládajícím způsobem naší činnosti. Jestliže v každodenním životě převládá praktická předmětná činnost, pak vyjmeme lopatu. Jestliže převládá duševní činnost, pak vyjmeme poleno. V prvním případě převládá praktické myšlení, v druhém abstraktní a množinové myšlení.

Při řešení tohoto minitestu jsme mohli zvolit i druhý způsob. Oba dva jsou možné a oba ovládáme. Přesto jsme v prvním momentě druhý způsob vůbec nepřipustili. Byl zablokován převahou našeho způsobu činnosti. I když tedy nemáme pro každou činnost přesně lokalizované mozkové centrum, převaha způsobu činnosti je v nás zafixována a projevuje se jako generátor nebo inhibitor myšlenkových operací.

Jiným velmi významným generátorem a inhibitorem myšlenkových operací je typ přicházející informace a první myšlenková reakce na tuto informaci. Je známo, že první myšlenka mívá často v našich úvahách dominantní postavení a blokuje jakékoli další myšlenky, jestli

⁶ Srovnej. Lurijs, A., R.: Neuropsychologie a vyšší psychické funkce. Praha 1980.

jsou s ní v rozporu. Víme, jak neradi se vzdáváme prvních poznatků, myšlenek, názorů, představ. Přitom velmi často právě proto, že jsou prvními, jsou většinou i povrchní, nahodilé, nepřesné. Jejich síla je však značná a brání příchodu nových a lepších, daleko naléhavějších myšlenek. První myšlenka, první dojem mohou často působit jako blokátory zcela nežádoucí.

První myšlenka působí často jako předsudek, který zablokuje přijímání zcela správných, pravdivých, racionálních, logických argumentů. Naše myšlení v důsledku přijatého předsudku je uzavřeno a nepřístupné jakémukoli faktu, poznatkům, úvahám, které jsou v rozporu s tímto předsudkem. Předsudky působí jako jeden z nejsilnějších inhibitorů myšlení. Vyvrátit zcela nesmyslné předsudky je často nemožné, ať u lidí málo nebo velmi vzdělaných. Totéž můžeme vidět i u emocí. Jevy příjemné a sympatické posilují a spouštějí určité úvahy a současně blokují jiné možné a někdy mnohem pravdivější a správnější úvahy. Toto známe jako zaslepenost emocí. Nesympatický člověk může dělat cokoli racionálního a dobrého a jen málokdy dojde uznání.

„Emoce jako vztahový systém ovlivňuje kognitivně pracující funkce, např. myšlení. Vlivem nadšení jako hluboké emoce se může myšlení specificky usměrnit a ulehčit, vlivem nudy se může spomalit a sploštit. Ale emoce může zasáhnout přímo do struktury kognitivně pracujících pochodů. Např. při hodnocení jevů, který mi je nesympatický, usměrní se myšlení tak, aby se nadhodnocovaly argumenty proti a zanedbávaly argumenty pro. Emoce neustále vykonávají tlak na myšlení, na paměť a na vnímání“. (5, s. 99)

V tomto smyslu hraje tedy velmi důležitou roli první přicházející informace.

Jestliže první přicházející informace má pozitivní charakter, generuje (spouští) další správné myšlenkové operace. Toto se potvrzuje v testech, při nichž se mají řešit zadané úlohy.

Správný postup bude takový, že budeme řešit nejprve jednoduché a jasné úkoly a postupně přejdeme ke složitějším a takovým úkolům, jež mají menší pravděpodobnost úspěšného řešení. Tento postup má dvojí důvod. Za prvé zaručuje v časovém limitu vyřešení maximálního počtu úkolů. Jiný postup by mohl vést k tomu, že bychom zůstali u těžkého úkolu bezradně stát a nevyřešili bychom žádný. Druhým důvodem, mnohem závažnějším je však ten, že řešením snadného úkolu sploštíme správné myšlenkové operace, které umožňují řešení i složitějších případů. Naše myšlení se naprogramuje určitým směrem. Kdybychom postupovaly od úkolu těžkého, při kterém nenalezneme řešení, ani nespustíme správné myšlenkové operace, dojdeme dokonce k zablokování žádoucích myšlenkových postupů a spouštění nežádoucích neřešících operací, které zesilují neúspěch. Zároveň s tím spouštíme i nežádoucí emoce a blokování správných myšlenkových operací se zesiluje. Te-

prve po odeznění tohoto blokujícího stavu můžeme nalézat správné řešení.⁷

Význam pozitivní informace potvrdil i výzkum provedený Dr. Břicháčkem z Výzkumného ústavu psychiatrického v Praze.

Při testování bylo úkolem respondentů z šesti prvků (A, B, C, D, E, F) co nejrychleji určit dva neznáme (řekněme A, B). Při každé operaci byly respondentu zadány dva prvky a když alespoň jeden ze zvolených prvků byl správný, pak dostal i kladnou odpověď, jestliže žádný z prvků nebyl správný i informace byla záporná. Při řešení této úlohy se došlo k následujícím závěrům:

Volba A, B,	informace	ano
A, C,	„	ano
B, C,	„	ano

V tomto okamžiku převážná většina odpověděla, že jsou to prvky A, B. I když tato odpověď je správná, je nelogická, neboť z dosavadních odpovědí správné mohou být i kombinace A, C, nebo B, C.

Naopak, negativní informace se projevuje jako inhibitor. Ilustrujeme to na stejném testu; předpokládejme, že jsou stejné (A, B) i zvolené prvky.

Volba C, D,	informace	ne
E, F,	„	ne

V tomto okamžiku mizivé procento respondentů odpovědělo, že zvolenými prvky jsou prvky A, B, i když tato odpověď je správná a zároveň i logická.

Tyto příklady, i když možná ne zcela jednoznačně, přece jen napovídají mnohé o úloze negativních informací při generování nebo inhibování myšlenkových operací.

Negativní informace vyvolává neustálý návrat naší mysli k týmž myšlenkovým operacím. Tento návrat nabývá charakteru uzavřeného myšlenkového kruhu, jehož základ zřejmě spočívá v loopingové synapsi, kde výstup z neuronu se vrací zpět ke vstupu a posiluje vstupovou synapsi. Takto zablokovaný myšlenkový okruh je neschopen přijímat jiné poznatky a spouštět jiné možné myšlenkové operace, a zřejmě za určitých okolností vede k poruše myšlení v podobě utkvělých myšlenek, k neschopnosti odpoutat se od takto uzavřeného okruhu. Je zajímavé, že negativní informace ve většině případů nenarušují tento okruh, ale naopak, často ho posilují. Mnohdy se jako jediné východisko jeví postavení jiné pozitivní informace, které se vědomí zachytí.

⁷ Srovnej. Pszczolowski, T.: Pravidla účinného jednání. Praha 1976.

Dalším významným generátorem a inhibítozem myšlenkových operací je analogie a metafora.

Analogie působí jako generátor myšlenkových operací především tak, že poznané vlastnosti a vztahy určitých objektů přenášíme i na jiné objekty, které jsme až dosud nepoznali. Analogie tak působí především jako inspirace, jako generátor.⁸

Analogie však může působit jako inhibitor, a to v těch případech, kdy se na základě podobnosti a stejnorodosti snažíme nalézt stejné vztahy a vlastnosti ve zkoumaném objektu, i když v něm nejsou obsaženy. Analogie jako inhibitor nás v tomto případě svádí z cesty řešení a my se snažíme jít po známé cestě, i když tato vůbec nemůže platit pro jiné objekty. Místo toho, abychom hledali a nalézali skutečné cesty řešení, vypravujeme se po stezkách obdobnosti, které jsou slepými uličkami.

Konečně dalším protikladem projevujícím se v myšlení je polarita aktuálního a historického.

Myšlení, které je odrazem konkrétní reality v přítomném čase, je na tuto realitu zaměřeno a obsahuje její podstatné souvislosti, je aktuálním. Je to myšlení s bohatým obsahem fotografované a kopírované minulosti. Aktuální myšlení je tedy orientováno na realitu a je bezprostředním odrazem předmětné praktické činnosti a objektivní reality.

Mimo toto myšlení existuje ještě jiný druh myšlení, který se utvářel v dlouhodobé souvislosti odrážení objektivní reality, předmětné praktické činnosti i předchozího myšlení. Toto myšlení je historicky utvářeným myšlením. I toto historicky utvářené myšlení má své struktury, kategorie a je procesuální. Aktuální myšlení je jediným zdrojem historicky utvořeného myšlení. Vše podstatné z předmětné praktické činnosti a odrazu objektivní reality, jakož i z předchozích myšlenkových operací se přenáší a uchovává v historicky utvářených myšlenkových strukturách, které v sobě zahrnují historickou zkušenost lidského rodu. Historicky utvářené myšlení není pouze výsledkem ontogenetického procesu (paměť, zkušenost jsou pouze momenty tohoto myšlení), ale také fylogenetického procesu a je proto skutečně historickým myšlením a historicky utvořenými myšlenkovými strukturami.

⁸ Příklady, kdy analogie působí jako generátor myšlenkových operací, je celá řada. Lze je dokumentovat na historii vědeckých objevů. Archimedes objevil způsob porovnávání objemů různých těles, když se koupal ve vaně. Mečnikov objevil teorii fagocytózy, když pozoroval larvy mořské hvězdice, které obklopovaly trny z keře růží. Bell objevil telefonní přístroj a v jeho první konstrukci byl umístěn aparát ze středního ucha člověka. Dunlop cítil, jak mu hadice v ruce pění, když zaléval zahrádku, což byl první krok k výrobě pneumatiky na kolo jeho syna. Dodnes nevíme, zda tato první pneumatika byla naplněna vodou nebo vzduchem. E. Whitneyho napadla myšlenka, jak sestavit stroj od odzrnění bavlny, když pozoroval, jak kočce mezi drápy zůstalo peří kuřete. Předlohou pro sestavení karburátoru posloužil Dureyeovi rozprašovač parfému jeho ženy. Westinghouse zase našel klíč k brzdní vlaku po celé délce v tlakové hadici vzduchového kompresoru. Brown se díval na pavučinu a to jej přivedlo k myšlence konstruovat visuté mosty. Atd, atd.

Aktuální myšlení a historicky utvořené myšlení vždy vystupují a vystupovaly v přímé dialektické souvislosti. Navzájem se doplňují a ovlivňují. Aktuální vytváří historické a historické zprostředkovává aktuální. Ve vzájemnosti aktuálního a historického tak vzniká dialektická logika jakožto jednota myšlenkového odrazu objektivní reality. Aktuální myšlení modifikuje historické myšlení, aby dalo odpověď na problémy vzniklé v současnosti a tím integruje aktuální do historického. Současně se však transformuje i aktuální myšlení, které dává odpověď na řešení konkrétních problémů.

Protože aktuální myšlení se integruje do historického a historické opět restrukturuje a rekonstruuje aktuální myšlení, je vymezení aktuálního a historického myšlení relativní a je dáno konkrétní historickou situací, v níž se člověk nalézá.

Marxistická teorie poznání jako teorie odrazu zahrnuje zákonitě nejen momenty aktuálního, ale zároveň i moment historického poznání. Marxisticko-leninská materialistická dialektika vždy obsahuje momenty bezprostředního a zprostředkovaného a totéž platí i pro teorii odrazu v podobě aktuálního a historického myšlení.

Člověk však ne vždy využívá svou schopnost zapojit do myšlenkových procesů aktuální a současně s tím i historicky vytvořené myšlenkové struktury. Historická polarita je aktuálním myšlením v každodenním životě strhávána vždy novými a novými fakty a tak je myšlení zaměřeno na realitu.

Zaměřenost myšlení znemožňuje člověku prolomit bariéry, které jsou dány výchovou, erudovaností a dalšími faktory. A právě ono prolamování bariér, které Marx nazval inercí myšlení, I. P. Pavlov konzervatismem vědomí a které se dnes obecně nazývá psychologickou bariérou, je základní cestou, kterou si člověk musí osvojit, má-li se skutečně propracovat ke svým nejvlastnějším schopnostem uplatňovat dialektické myšlení v celé jeho šíři polarity aktuálního a historického. Prolomit psychologickou bariéru, odblokovat aktuální myšlení a dosáhnout toho, aby se do myšlenkových procesů zapojily historicky utvořené myšlenkové struktury je možné dialektickou jednotou těchto polarit.⁹

Způsobu odblokování aktuálního myšlení k dosahování tvůrčího myšlení je mnoho. Ať již se snažíme o prolomení psychických bariér aktuálního myšlení a spojení s historickým myšlením jakýmkoli způsobem, ať již jde o polaritu vnějšího a vnitřního myšlení, polaritu generátorů a inhibitorů, vždy musíme mít na paměti, že naše myšlení musí mít obsah a ten je dán fakticitou, studiem a analýzou objektivní reality existující nezávisle na našem vědomí a myšlení. Touto aktivitou myšlení

⁹ Domníváme se, že jednou z cest dosažení dialektické jednoty aktuálního myšlení a historicky utvářených myšlenkových struktur je rhombencefalická fáze spánku (REM spánek), při němž si podržujeme ještě integritu našeho myšlení. Je to tedy jakýsi stav mezi spánkem a bděním.

nejenže shromažďuje fakta o objektivní realitě, zpracovává tato fakta, ale zároveň se podílí na znovuvytváření a dotváření logické a historické struktury našeho myšlení. Poznávací funkce člověka je přenášena vlivem společenské dělby práce do sféry myšlenkové aktivity, do sféry samého kategoriálního prozkoumávání skutečnosti se zpětným ověřováním. Myšlenková aktivita tak strukturuje sebe samu a její závěry se přičleňují k historicky již vytvořenému poznání.

Myšlení nelze pochopit bez dialektického přístupu, protože je vnitřně rozporné. Analýzou dialektických protikladů vnějšího a vnitřního myšlení, generátorů a inhibitorů a aktuálního myšlení a historicky utvářené myšlenkové struktury se prokazuje jeho dialektický základ a jeho procesualnost.

Mluvíme-li o jednotlivých polaritách myšlení, pak se nutně dostáváme k problému myšlení jako určité celistvosti.

Celistvost měla ve vývoji lidského myšlení vždy nějakou historicky konkrétní podobu, která je odrazem prakticko společenské činnosti a projevuje se ve fundamentu daného stupně rozvoje vědy. To znamená, že ani vědomí, ani rozum, ani myšlení nejsou neměnné, a historické, stejně jako je tomu u společnosti.

Tuto historicky proměnlivou povahu myšlení lze plně odhalit jenom při pochopení daného stupně charakteru celistvosti myšlení, t. j. při sjednocení jednotlivých polarit myšlení.

Námi uváděné polarity myšlení považujeme za rozhodující pro vytváření myšlenkových operací. Je pochopitelné, že tyto polarity nejsou jedinými (existuje celá řada dalších polarit a druhů myšlení jako: sebeuvědomující myšlení; praktické myšlení; intuitivní myšlení; poznávací myšlení; racionální myšlení atd.). Jejich přesnou identifikaci a rozbor vlivu na vytváření myšlenkových operací je nutno ještě učinit. Tyto polarity, dialektické rozpory v myšlení jsou však vymezovány jen proto, aby bylo možné uchopit myšlení v jeho celistvosti.

Sebepoznání a sebeovládání myšlení je podmínkou sebepoznání subjektu a základem pro pochopení tvořivého myšlení. Změna světa je provázána zároveň změnou činnosti, změnou myšlení i změnou člověka. Jde tedy o nový stupeň společenské činnosti, o nový stupeň myšlení.

Myšlení je neustále zneklidňováno novou úrovní rozporu a novou úrovní celistvosti. Myšlení dosahuje v současnosti nové dialektické celistvosti.

Tento vývoj v pojetí myšlení je doprovázen i stejným vývojem ve vědě. Pro současnost již nestačí pochopit současnou úlohu vědy v procesech vědecko-technické revoluce, ale je nutné odhalit imanentní procesy vzniku nové vědy na úrovni zvládnutí dialektické teorie myšlení. Jde tedy o hluboké a revoluční změny v základech společnosti, ve vědě a myšlení, jejichž podstatu musíme odhalit a pochopit, protože se stávají imanentními podmínkami dalšího rozvoje společnosti a člověka.

V dnešní době filozofie získala i nové pole pro experimentální

ověřování teorie poznání a teorie myšlení. Je jim mikroelektronika a její počítačové aplikace. Možnosti mikroelektroniky jsou nebývalé v tomto směru. Filozofie tak alespoň v určité oblasti svého bádání může spoluprací s mikroelektronikou neobvykle akcelarovat svůj vývoj.

Počítače páté generace, mají-li fungovat, musí se opírat o teorii poznání, o teorii odrazu a teorii myšlení, o filozofické koncepcce jazyka, logiku atd. Poznatky, které se takto v praxi mohou ověřovat, dotvářejí další směr filozofického bádání. A naopak, mikroelektronika může dávat filozofii nové podněty a zároveň poznatky filozofie využívat. Pochopitelně, že vztah mezi mikroelektronikou a filozofií je velmi složitý a mnohodimenzionální. Je však novou možností i pro marxisticko-leninskou filozofii a teorii myšlení a tato by ji neměla přehlédnout.

LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: Filosofické sešity. In: Spisy 38. Praha 1960.
2. BIBLER, V.: Myšlení jako tvorba. Praha 1983.
3. ZEMAN, J.: Přírodovědecký a gnoseologický aspekt rozpornosti. Praha 1981.
4. SERGEJEV, B. F.: Zajímavá fyziologie. Praha 1981.
5. Lékařská psychologie. Praha 1981.

К ДИАЛЕКТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ МЫШЛЕНИЯ

Карел Пстружина — Оливер Тензер

Стремительное развитие научных знаний требует сформулировать марксистскую теорию мышления. Философский подход к теории мышления усматривается в таком понимании, которое объясняет единство роли общества, общественно-практической деятельности с внутренними условиями деятельности мозга и происходящими в нем мыслительными процессами. Мышление не является ни монолитным, ни иерархически метаструктурированным, но оно является целостным, внутренне противоречивым, полярным. Главными диалектическими противоположностями, проявляющимися в мышлении, можно считать противоположность внешних и внутренних раздражителей, возбуждения и торможения, актуальной направленности мышления и общественно-исторического становления структуры мышления. Определение главных полярностей в мышлении необходимо для постижения мышления в его целостности. Самопознание и самообладание мышления является в то же время необходимым условием самопознания субъекта и постижения творческого мышления.

BEITRAG ZUR DIALEKTISCHEN THEORIE DES DENKENS

Karel Pstružina — Oliver Tenzer

Die stürmische Entwicklung wissenschaftlicher Erkenntnisse erfordert die Formulierung einer marxistischen Theorie des Denkens. Der philosophie Zugang zur Theorie des Denkens wird in solch einer Auffassung gefunden, die die Einheit der Gesellschaftsaufgabe, der gesellschaftlich-praktischen Tätigkeit mit den inneren Bedingungen der Gehirntätigkeit und den in deren Rahmen ablaufenden Prozessen erklärt. Das Denken ist weder monolithisch noch hierarchisch metastrukturiert, sondern ganzheitlich, innerlich widersprüchlich, polar. Als hauptdialektische im Denken sich

zeigende Gegensätze lassen sich anführen: der Gegensatz äusserer und innerer Antriebe; generierender und inhibierender Antriebe; der aktuellen Gerichtetheit des Denkens und der historisch-gesellschaftlichen Herausbildung der Gedankenstruktur. Die Bestimmung der Hauptpolaritäten im Denken ist notwendig für die Erfassung des Denkens in seiner Ganzheitlichkeit. Selbsterkenntnis und Selbstbeherrschung des Denkens werden gleichzeitig zur notwendigen Bedingung für die Selbsterkenntnis des Subjekts und für das Erfassen des schöpferischen Denkens.